

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Csaba László:
Újra itt a nagy válság?

Franz Schausberger:
Regionale Stärken nutzen

Botos Katalin:
Mi a baj a világgal?

Kondorosi Ferenc:
Járványok, betegségek és a nemzetközi biztonság

Szintay István:
Innovatív szervezetek és a változási dimenzió

2009/1

Gazdaság & Társadalom
Journal of Economy & Society
- Megjelenik évente négy alkalommal -
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő/ Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes/Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság/Associate Editors:

Dr. Andrásy Adél CSc, Dr. Fábián Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc.

Szerkesztőségi munkatárs/Assistant Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület/International Advisory Board:

Prof. David L. Brown, PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts: Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem örzünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját/ We accept APA (Harvard) style only.

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk:
kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu / Send manuscripts and letters by e-mail only to:
kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. /

Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár
Nyugat Magyarországi Egyetem
Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés:

Intézményeknek: 2800 Ft./év
Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év
Példányonkénti ár: 700 Ft.

ISSN 0865 7823

Copyright © 2009 Nyugat- magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

1. ÉVFOLYAM

2009. OKTÓBER

1. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page

Köszöntő	<i>Székely Csaba</i>	3
Tanulmányok		
Újra itt a nagy válság?	<i>Csaba László</i>	5
Mi a baj a világgal? A pénzügyi rendszer és az idősödés: kölcsönösen összefüggő kihívások	<i>Botos Katalin</i>	18
Járványok, betegségek és a nemzetközi biztonság	<i>Kondorosi Ferenc</i>	29
Regionale Stärken nutzen. Am Beispiel des Komitats Győr-Moson-Sopron und des Landes Salzburg	<i>Franz Schausberger</i>	38
A vállalkozások hatékonysági tartalékai a menedzsment területén	<i>Székely Csaba – Andriška Pál</i>	62
Innovatív szervezetek és a változás dimenziói	<i>Szintay István</i>	80
Teleházak: Remények és eredmények a vidékfejlesztésben	<i>Kulcsár László – Hohl Ferenc – Obádovics Csilla</i>	97
Társadalmi – gazdasági fejlettség és agrárfoglalkoztatottsági válság Magyarországon	<i>Ritter Krisztián</i>	112
Az alapító főszerkesztő emlékére: Búcsú Gidai Erzsébettől	<i>Andrássy Adél – Herczeg János</i>	141
Könyvismertetés		
Az állam, a társadalom és a „poszt- szocialista” gazdasági viszonyok [John Pickles (ed.): State and Society in Post – Socialist Economies. Palgrave, MacMillan 2008. 262.p. New York. ISBN: 978-0-230-52214-5]	<i>Kulcsár László</i>	147
Gazdasági fejlődés és környezeti fenntarthatóság [Ramon Lopez – Michael A. Toman: Economic Development & Environmental Sustainability Oxford University Press, 2006. 505 p. ISBN 0-19-929799-1 978-0-19-929799-3]	<i>Kincses Zsolt</i>	153
Table Of Contents/Abstracts		159

Újra itt a nagy válság?¹

Prof. Dr. Csaba László *akadémikus, egyetemi tanár*
Közép-Európai Egyetem (CEU,DE,BCE).

ABSZTRAKT A cikk az első részében a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közötti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat elemzi. A második részben Magyarország gondjait taglalva mutat rá azok hosszú távú és szerkezeti voltára. A kiutat pedig a bizalom visszaszerzésében, nem a pénz gazdaságba pumpálásában látja. Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az ártabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszert jelentenek, nem pedig öncélt.

KULCSSZAVAK Gazdasági válság, állami beavatkozás, gazdaságpolitika, bizalom

Bevezetés

2009 tavaszán, amikor e sorokat írtam, minden korábbinál borúlátóbb elemzések láttak napvilágot a globális gazdaság és benne Magyarország helyzetéről és még inkább kilátástalanságáról. Hétről hétre kedvezőtlenebb számok kerültek napvilágra és a fellendülés esélye egyre távolabbra tolódott. Miközben jól ismert dolog az, hogy a borúlátó jóslatok különösen erőteljesen hajlamosak arra, hogy önmagukat beteljesítsék, nem kétséges az sem, hogy a pénzügyi rendszer 10–12 évente megfigyelhető összezuhanásáról – amit udvariasan korrekciónak neveznek az elemzők – sosem tudható, pontosan mikor jön, és meddig tart. Csak egyvalamit tudunk róla biztosan: véget ér.² Ez még az Egyesült Államok legnagyobb megrázkódtatását jelentő 1929–33-as válságra is igaz. Sosem fordult elő, hogy beteljesült volna a marxi prófécia, és a piacgazdaság önmagát számolta volna föl, miután minden korábbi vívmányát fölszámolta volna, s a szűnni nem akaró visszaesés az államosítások sorozatával tartósan és visszafordíthatatlanul kiszabadította volna a palackból a kommunizmus kísértetét. A következőkben két fő kérdésre keressük a választ, természetesen a teljesség

¹ E tanulmány különféle előzetes változatait előadtam az Ybl Klub, a Magyar Külkereskedelmi Bank, a Budapesti Értéktőzsde és a Politikatudományi Társaság és a Magyar Menedzser Szövetség egymást követő rendezvényein, és sokat okultam az ott elhangzott kritikai észrevételekből.

² A G20 előkészítő dokumentuma szerint akár 2010-re. (In: *Financial Times*, 2009. március 28/29.)

igénye nélkül. Egyfelől: megismétlődik-e a történelem, és a piacok meg az állami beavatkozás szerencsétlen elegye pusztító reálgazdasági depresszióba taszítja-e a világot? A másik kérdés pedig az, hogy miféle új világ vár reánk a válság elmúltával?

Mit tudunk a válságról? Elméleti alapok

A piacgazdaságot kialakulása óta jellemzi a gazdasági tevékenység hullámváltozása. A közgazdaságtudomány kialakulása óta fontos tárgya a cikluselmélet, hasonlóképpen a pénzügyi visszaesések elemzése is. Talán nem egészen véletlen, hogy e kérdésekhez érdemben nem a kockázatokat elvileg nullára szorító pénzügyi közgazdászok és a nyugati elméleti főáram jelentős részben efféle kérdéseket elemző nagyjai tudnak és kívánnak hozzászólni (ők mostanság inkább hallgatnak vagy magyarázkodnak). Sokkal inkább a gazdaságtörténészek és a történeti-intézményi kérdések iránt még érdeklődő közgazdák vették át a terepet.

A téma meghatározó irodalmának számít az eredetileg 1979-ben (és legutóbb 2005-ben) megjelent kötet Charles Kindleberger tollából, aki a válság lélektani tényezőit emeli ki. Tanulságos, hogy a főképp a 19. századra összpontosító elemzés nem a tankönyvekben szokásos módon, a gazdasági fundamentumokkal, a pénzteremtés sajátosságaival, a visszaélésekkel és a szabályozók hibáztatásával érvel, hanem a piacok szereplőinek önbeteljesítő várakozását emeli ki.

Hasonlóképp gazdaságtörténész Barry Eichengreen (2003), aki a megelőző, 1997–99-es válság hatására és arra kifuttatva mutatja be a pénzügyi válságokat. Az ő elemzésében az információfeldolgozás tökéletlensége, az utóbbit ellensúlyozni kívánó szabályok és szabályozók erőtlensége tűnik meghatározónak. De ez az elemzés sem a piac természetére vezet vissza a kilengéseket.

Végül, de korántsem utolsó sorban Lámfalussy Sándor nemrég magyarul is kiadott kötete (2008) emelhető ki, aki a piaci szereplők tanulóképességének hiányát, a történelmi emlékezet hiányát, és ebből adódóan a rendre újjászűlető piaci mítoszok – nem elméletek! – szerepét húzza alá. Értelmezésében a válság eltakarítja a felelősöket, mind a pénzintézeteket, mind a szabályozó hatóságok éléről. Az újak viszont újszülöttként maguknak tulajdonítják a piac önkorrekciójaként kialakult javulást. Hamarosan erőt vesz rajtuk a növekedési ösztön, és végtelennek tekintik az expanziós lehetőségeket. Nem törődnek azzal, hogy egyetlen piac se bővíthet szakadatlanul, ezért rendre növekményi érdekeltséget vezetnek be. És amikor kiderül, hogy a piac mégse nő oly gyorsan, mint kellene, elkezdődik a könyvek szépítése. Bizony nagy a különbség aközött, hogy valakinek nincs kétes követelése, vagy csak a könyvében nincs. Utóbbi tudatában a szereplők elbátortalanodnak, eladási hullám és pánik tör ki, az árfolyamok összeomlanak, majd kezdődik előlről.

Ha valaki nem tudná, hogy az elmúlt három évtizedben minden visszapillantó stúdiumot – így a gazdaság- és elmélettörténetet is – margóra szorítottak a

gazdasági és üzleti felsőoktatásban, akkor talán meg is lepődhet azon, hogy az ily egyszerűen tudható dolgokat hogy-hogy nem tudják azok, akikre tartozik, s hogy lépnek másodszer is ugyanabba a folyóba. És akkor még nem szóltunk arról, amit Hayek (1974/1995) a tudás látszatának nevezett. Azt, hogy a kockázat kezelésére és a gazdasági folyamatok előrejelzésére szolgáló modellek, ha fenntartás nélkül hisznek bennük, s nem körültekintően alkalmazzák (eszköz helyett céllá válnak), akkor maguk is hozzásegítenek a gazdasági döntések ciklust erősítő voltához. Lord Eatwell (2007) az egyik legtekintélyesebb angol közgazda a válság kitörése előtt évekkkel felhívta erre a figyelmet, de intése süket fülekre talált. Hitelt adtak annak a városi legendának, hogy az Egyesült Államok mérete miatt nincs is egységes ingatlanpiaca, vagyis nem képzelhető el ingatlanbuborék létrejötte az egész országban egyidejűleg. Elhitték, hogy a kockázat kiszámítható és ügyes technikákkal/trükkökkel a világ egészére szétteríthető, következmények nélkül. Elhitték, hogy csak napsütéses idő lehet a világgazdaságban, eső, hófúvás immár soha többé. S lehet azon élcélni, hogy efféléket a 20-as, 60-as és 90-es években is hittek, e hitek bizony sokkal inkább mozgatták a piaci szereplők tényleges döntéseit, mint a kemény tények és a gazdasági alapok.

Ma már részletes és alapos elemzések olvashatók arról, hogy miként tört ki és terjedt el a másodlagos jelzálogpiacról indult, majd a globális pénzrendszerre szétterjedt válság (Swan 2009, Shin 2008, Györfly 2009). Ezért e helyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. Mindenek előtt azt, hogy szó sincs arról, amit naponta hallunk és olvasunk, hogy itt egy tökéletesen szabályozatlan szabadpiac szabadult volna el, s dühöngésének következményeit nyögi ma az egész világ, míg a kormányok felvilágosultsága ki nem segít a bajból mindnyájunkat. A G20 és az EU 2009 eleji kezdeményezései, a bankállamosítások és a világméretű szabályozó hivatal sűrűn német megnyilatkozások mind ebbe az irányba mutatnak.

Ugyanakkor az idézett – és az azóta megjelent – elemzések rendre kiemelik, hogy a pénzügyi szféra – mindnyájunk tapasztalatával egybevágóan – bizony nem maradt szabályozatlan, hanem erőteljesen szabályozott volt és maradt. A szabályalkotók pedig egyfelől valóban passzívak voltak, amennyiben nem éltek az amerikai törvényhozás által az *Enron* botrányt követően megszigorított törvények adta lehetőségekkel, másfelől viszont fölöttébb tevékenyeknek bizonyultak. Ugyanis ők hozták azokat az intézkedéseket – például a lakáshitelezés kvázi államosítását, a hitelkihelyezések „politikai korrektségének” vizsgálatát, a nincstelenek lakáshoz juttatásának szorgalmazását – az „együtt érző konzervativizmus” jegyében, vagy éppen a kockázatterítő „pénzügyi újítások” elterjedésének eltűrésével, valamint a hitelezési túlfutás engedélyezésével és az esetleges

visszaesés elleni biztos FED fellépés kilátásba helyezésével³ – vagyis sokféle kézzel fogható *intézkedéssel és tettel maguk járultak hozzá* a kisiklásokhoz. Ez bizony nem a szabadjára engedett piac, hanem a közgazdaságtanban *kormányzati kudarcként* megismert eset.

Mit mutatnak a tények?

Miközben a válság jelentős részben, mint láttuk tudati, lélektani tényezőkből adódik és azokon keresztül hat, egyáltalán nem közömbös, hogy a statisztikában mérhető számok mit mutatnak. Hisz közismert, hogy hőérzetünk a lázat esetleg egyáltalán nem érzi, máskor túlreagálja, ezért ha lehet, mérni kell a tüneteket. Az Európai Központi Bank statisztikája a múlt eseményeit tényszerűen mutatja, ezért érdemes támaszkodni rá, míg az előrejelzések közmondásos bizonytalanságára ismételten föl kell hívni a figyelmet. Ahogy a piaci elemzők 2008 tavaszán a forint erősödését ellenállhatatlannak és tartósnak vélték, 2009 tavaszán az ellenkező vélekedés többségivé válása még nem jelent tényszerűséget. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a gazdaság valós teljesítményét általában 12–15 hó késéssel ismerjük csak meg szerte a világon, és az előzetes adatoknak néha az előjele is megfordulhat.

Mai ismereteink szerint 2007 után 2008-ban is a világgazdaság teljesítménye pozitív volt, ha a lassulás irányzata nem is kérdéses. Az Egyesült Államok GDP-je a 4. negyedévben 3,8%-kal csökkent, ezzel az éves adat pozitív tartományban maradt. 1,1% visszaesés alakult ki Japánban, viszont pozitív érték, +0,9% volt a GDP növekedése az EU esetében. Igaz, az IMF e tanulmány lezárásakor kiadott előrejelzése 2009-re 1 százalékot el nem érő – konkrétan 0,9%-nyi – csökkenést vár, 2010-re azonban ismét pozitív adatokra számít⁴, hozzá hasonlóan az ECB-től a Világbankig a legtöbb előrejelző. Ha ezek a számok nagyjából helytállóak, akkor biztosan csak azt tudjuk, hogy *az utolsó igazi nagy és mély, a világgazdaság egészét hosszabb időn át megrázó válság három évtizede, a második olajárrobbanást követően ment végbe*. Az áremelkedések éves üteme az ECB februári havi szemléje szerint az euró-övezetben 3,3, az Egyesült Államokban 3,8 és Japánban 1,4% volt, vagyis deflációról beszélni nem érdemes. Mivel a depresszió sok éven át megfigyelhető, legalább évi 4–5%-os általános visszaesést jelent, erről sem érdemes beszélni. Az európai munkanélküliség 2009 februári 8,4%-os, az amerikai 6,1%-os, a japán 4,1%-os

³ Ennek egy része a verbális intervenció, másik része a Greenspan által 1987, 1992, 1996, 2001 és 2006 idején alkalmazott gyakorlat, ami konkrétan azt sugallta, hogy semmilyen lufi kipukkadását nem néznék tétlenül, vagyis a piac öntisztulását gátolták és az egészséges félelmet kiiktatták, mi több ezt még vívmányként is méltatták (a pénzügyi sajtóban).

⁴ Forrás: *IMF Survey*, 19 March, 2009, elérhető: www.imf.org, letöltve aznap.

mértéket ért el. Ez rosszabb, mint az évtized átlaga, de jobb, mint a 90-es éveké volt. Vagyis egyelőre még a makro-mutatók nem jeleznek páratlan mértékű, a rendszer egészét megrázó, az időnként szokásos visszaesésnél nagyobb megrázkódtatást. Igaz, az utóbbi kialakulhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi ellen, de ez egyelőre a jövő zenéje. S miközben rengeteget olvashatunk a globális pénzügyi rendszer kártékony voltáról, a számok arra utalnak, hogy a világméretű viszontbiztosítások rendszere, főleg a fedezeti alapok és a származékos és ellenügyletek révén a reálgazdaság azonnali és önerősítő összeroppanását 2007–2008 során/még/ sikerült elkerülni. Ez bizony nem az 1929–33-as időszakot idéző fejlemény, és az összképet érinti!

Miről olvashatunk akkor nap mint nap a híradásokban? Kézenfekvő, hogy a pénzügyi megrázkódtatás első sorban magukat a pénzintézeteket érinti, sok tízezres elbocsátásokkal, leépítésekkel, átszervezésekkel. Érinti nyilván a hitelből lakást vásárlókat, térségünkben a devizában eladósodottakat, és persze a reálgazdaság egyes ágazatait. Mindenki ismeri, hogy az előzőekhez kötődően az építőipar, azután a „nélkülözhető” tételeket gyártó autóipar, az idegenforgalom és vendéglátás, így a közlekedés is és persze a kiskereskedelem megérzi a visszaesést, nem is kevésbé. Ha a befektetési bank, mint ágazat nagyjából felszámolódott, ugyanezt azért a felsorolt többi ágról, a hírközlésről, az oktatásról vagy épp az egészségügyről aligha mondhatjuk el. Az Egyesült Államokban gondok forrása lesz, hogy a nyugdíjrendszerben a vállalati magánalapok – ezen belül a saját cégbe fektetések – előnybe hozása érvényesült az elmúlt években. Most ezek az opciók alig érnek valamit, a biztonságos öregkort nem alapozzák meg. Igaz, nem muszáj mindenkinek ma vagy néhány hónapon belül nyugállományba vonulnia. Ha az előzőekben vázoltakból a derülátó forgatókönyv valósul meg, akkor három vagy öt év múlva – a történelmi trendek meghosszabbítása esetén – a jelenleg elveszettnek tűnt vagyon jelentős többlettel térül meg, és fialtathatóvá válik majd. Ugyanakkor Európa nagyobbrészt köztulajdonú nyugdíjrendszereit a pénzügyi válsága csak áttételesen és kevésbé érinti. Az öregedő földrész számára ez a fejlemény korántsem közömbös.

Állításunk szerint a legvalószínűbb az, hogy a pénzügyek mellett néhány, ezáltal közvetlenül érintett ágazat, nem pedig a világgazdaság egészének visszaeséséről van szó. S miközben nem sugallnánk azt, hogy a piacgazdaság idegrendszerének jelentősége azonos lenne mondjuk a gyógyvíz kitermelésével, a tény azért tény marad. A közgazdaságtanban a *szektorális visszaesés* még nem ad alapot a nemzetgazdaságok összességének, a *világgazdaság válságának* megállapításához.

Merre keressük a kiutat?

Mint az egyén esetében, úgy a világgazdaságnál is a diagnózist megelőző terápia bizonyára veszélyes, de jobb esetben haszontalan. Ha a jelenlegi megrázkódottság-sorozat nem a piac magára hagyása okozta, továbbá a visszahúzó okok a bizalom, és nem a pénz (források) hiánya, akkor tévúton járnak a még oly nagynevű elemzők és döntéshozók is, akik az összereslet élénkítésével, egyfajta világméretű antidepresszáns felszolgálásával (Krugman 1998) próbálkoznának. Szerkezeti gondokat ugyanis nem lehet keresletélénkítéssel, pénzbecsüppalással enyhíteni. Az egyik esetben a Robert Lucas (1976) Nobel díjas által feltárt összefüggés érvényes, ami szerint a mai költségek látva az emberek holnapi inflációt várnak, és megtakarítanak, pont fordítva tehát, mint Keynes vélte. Ez magyarázza Japán elvesztegetett 90-es évtizedét. A rosszabbik esetben – mint Nyugat-Európában a 70-es években – elköltik a pénzt, főleg állami programokra, a munkahelyek védelmére. Ekkor azonban nem a termelés nő meg, hanem az infláció – ez a most már tankönyvekben sem ismeretlen *stagfláció* esete.

Miközben a pénzhez jutás (likviditás) közvetett eszközökkel való bővítésére világszerte és itthon is számos intézkedés történt már, ez csak tüneti kezelés. A bizalom visszatértét aligha lehet állami költségekkel, vagy épp a kamatok lenyomásával elérni. Épp ezért veszélyes precedenst teremtett az amerikai jegybank, amikor a szinte nulla kamatlábbal kiadta a kezéből a gazdasági folyamatok monetáris eszközökkel való befolyásolásának lehetőségét. Mivel az amerikai költségvetés már a Bush korszakban is költséges volt, ennek további erőltetésével aligha lehet a gazdasági szereplőket meghatni. Jól látható, hogy az amerikai és a nemzetközi tőzsdék 2008 4. negyedéve óta már hetes távlatban egyáltalán nem reagálnak a kamatlépésekre és a kormányzati költségek növekedésére sem. Egy-egy cég vártnál jobb eredménye, vagy az immár – olcsósága okán – átvételi célponttá vált jó hozamú cégek vétele, a tartósan alacsony olaj- és nyersanyagár-szint, a kiszámítható gazdasági környezet, a továbbra is zajló innovációk, a kisvállalkozások egy körének életképessége és kezdeményezése, a szerkezeti változások sora az, aminek révén előbb átmeneti, majd tartósabb tőzsdői majd reálgazdasági élénkülés alakulhat ki. Ennek időpontját nem tudjuk, de *bizonyára nem fél évtizednyi vagy évtizednyi távlatról van szó*, mint mondjuk az EU projektek, a környezetvédelem, a felsőoktatás vagy épp az ország területi berendezkedésének átszabása kapcsán ez a szokásos és értelmes lépték.

Ekkor ismét időszzerűvé válhat az a felismerés, amit Navratil Ákos (1944/2008) fogalmazott meg a világgazdasági válság és a hadigazdálkodás tapasztalatait összegző előadásában. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami beavatkozás elharapózása egyfelől lelassítja a piac öntisztító hatását- ezért is húzódtott el Amerikában a visszaesés egész 1936-ig. Másfelől az állami intervencionizmus állandósulása kioltja a gazdasági alkalmazkodás mikro ösztönzőit, a magántulajdont jellemző növekedési hajlamot is, és a tartós pangás réme valósággá válhat.

Ebben az összefüggésben veszélyes és az elmélet által sokszorosán kárhozottatott, ügyintéző gazdaságpolitika (németül *punktualistische Wirtschaftspolitik*) megnyilvánulása és egyben a kiutat megalapozó stratégiai és egyberendezett gondolkodás hiányára vall, ha az egyes kormányok konkrét érdekcsoportok nyomásának engedve kapkodnak, mint Bernát a ménkü után. A konkrét ügyek száma végtelen, a kormányzóképeség meg az egyik legszűkösebb erőforrás. Magyarország a példája annak, hogy ha egy kormány mindent magára próbál vállalni, semmit se ér el, és a legszűkebb állami feladatok, mint a köz- és jogbiztonság, az árstabilitás, az államháztartás kiegyensúlyozása sem láthatók el. Az érdekcsoportok uszályába kerülő kormányzás, mint Mancur Olson (1987) negyedszázada írt és magyarul is megjelent kötetéből tudjuk, a lemaradó nemzetek sajátja.

Ha a válság természetéről szóló diagnózisunk legalább részben helyes, akkor a kiút semmiképp se lehet a „válságellenes politikának” elkeresztelt, ódivatú és számos ok miatt eleve kudarcra ítélt kormányzati sürgés-forgás. A kormányzatnak – globális együttműködésben – a kiszámíthatóság megőrzésével célszerű a bizalom visszatértét előmozdítani. Nem maga kelti a bizalmat, még kevésbé az ennek hatására meginduló beruházást és növekedést, hanem a feltételeinek létrejöttéhez járul hozzá. A rossz példaként említett FED ellenében ezt teszi az EKB, amikor nem fut a piaci hangulat után, viszont nem is folytat doktriner kamatpolitikát. Nem reagál az euró árfolyamának alakulására, de figyel a munkanélküliség szerkezeti elemeinek erősödésére a nagy országokban. A növekedésnek ugyanis az egyik legfontosabb feltétele – és a bizalom visszaszerzésének záloga – az árstabilitás⁵, ami a hosszabb megtérülésű befektetéseket is kiszámíthatóvá teszi, a jogbiztonság, a hosszabb időre kiszámítható, egyszerű, átlátható, nem önkényes alkalmazásoktól szenvedő közteher-rendszer (nemcsak az adó, a társadalombiztosítás és a többi pénzügyi szabály egész rendszere stabil).

Számos elemzés – köztük a 2009 februári, a lisszaboni célkitűzéseket elemző bizottsági – mutatott rá arra, hogy az európai földrész viszonylag gyenge növekedési teljesítményének nem konjunkturális okai vannak, amelyeket egy kis pénz bepumpálásával egykettőre orvosolhatnánk. Szerkezeti gondok vannak, alacsony a K+F és így az innováció, nem elég kiterjedt a kisvállalkozások köre, nem elég széles körű a foglalkoztatás, túl sokakat fizetnek azért, hogy meg se jelenjenek a munkapiacon, rövid a munkában töltött idő stb. E mozzanatok egyike sem a világ pénzpiacához kötődő gyengeség, így attól független, távlatos orvoslásra van szükség. Például a foglalkoztatás ügyét az oktatás, a deregulálás és a köztehercsökkentés együttese is csak középtávon képes elérni.

⁵ Ez az EKB értelmezésében évi 2, a közgazdasági konvenció szerint legfőljebb évi 3 százalékos áremelkedést jelent. Idéztük a számokat, amihez hozzátehetjük a 2000–2007 közti évi átlag 2,2%-s euro övezeti inflációt. Vagyis szó sincs, átmenetileg se depresszióról, se a növekedést állítólag gúzsba kötő pénzügyi merevségről.

Merre tovább, Magyarország?

Az előadottakból már két előzetes megjegyzés adódik. Egyfelől: bizonyára nem követhetjük ama felhívásokat, amelyek a „múltat végképp eltörölni” kívánják, és egy eddig sosem látott irányban konstruálnák át a mai világot, s benne hazánkat. A 20. század szörnyűségei után a kísérletezést célszerű abbahagyni, inkább a mai világban még működő elemek megőrzésére és javítására kell összpontosítani. Másfelől nyilván az sem járható út, hogy a fennálló viszonyokat önértéknek és eleve védelmezendőnek tekintjük, és minden módosítást eleve népnyúzásnak, a szegények kiszélesítésének minősítünk, anélkül hogy elő- és utókalkuláción alapuló hatásvizsgálatokat végeznénk az egyes konkrét ügyekben.

A magyar gazdaság fejlődését hosszabb távon vizsgáló elemzések (Muraközy szerk.2009, Sajó 2008, Csaba 2009, Mihályi 2008, Bod 2008) egyaránt arra utalnak – eltérő hangsúlyaik mellett is – hogy az ország szekere nem 2008 októberére, még kevésbé a nemzetközi szervezetekkel megkötött megállapodás hatására jutott kátyúba. A növekedés lelassulása 2003 óta figyelhető meg, és a megszorításokon és az átrendezéseken túlmutató nagy átszabásokra, rendszerreformokra 1997, a nyugdíjreform óta nem került sor. Különösen szélessé nyílt az olló a „költészet és valóság” közt 2002, de még inkább 2004 augusztusa óta, amikor a nagy változásokat hetente módosuló, beavatatlanok számára nagy ívűnek tetsző programok sorát népszerűsítő szözuhatag és néhány kis jelentőségű gyakorlati kísérlet ellenére sem figyelhettünk meg⁶. A reformtalanság okai komplexek és elemzésük túlmutat e tanulmány keretein, de a következmény kétségtelenül a teljesítmény csökkenése és a nemzetközi versenyképességi rangsorok mindegyikében kimutatható erőteljes lemaradás. A pénzügyi sebezhetőség nyilvánvalóvá és közvetlenné válása csak tetézte a korábban is meglévő és irányzatában előre látható nehézségek halmazát.

Ha pedig megállapítottuk, hogy a fejfájás oka bizonyára nem agydaganat, akkor bizony nem a koponya felnyitására vonatkozó ismeretek elsajátítása, még inkább gyakorlati kipróbálása jelenti a sürgős, még kevésbé a fontos feladatot. Teljesen jogos ugyanis rámutatni arra, hogy a két fogalom egymást nem fedi át,

⁶ Csak a rend kedvéért: a vizitdíj bevezetése egy totálisan államosított rendszerbe elvileg se reform, hasonlóképp a tandíj sem az a tonnatervekre épülő felsőoktatásban, ahol a diák- és az óraszám mellett semmiféle minőséget és teljesítményt értékelő mutató szám sincs. Angliától eltérően például az egyetemek finanszírozását a 2008 márciusi, állítólag mindent kisiklatott népszavazás előtt sem határozza meg az oktatói kar publikációs teljesítménye, vagyis itt sem volt reform. A hivatali állások kiszervezése jobban fizető külső cégekre ugyancsak nem reform, a szakigazgatás szétkergetése és amatőrökkel való feltöltése hasonlóképp, a vállalati személyzeti megoldások kormányzatba ültetése sem. Ha a magyar nyelv találékonyásával élünk, helyes mindeme közkedvelt mozzanatokat a Darányi kormány alatt meghonosodott *racizás* kifejezéssel illetnünk. Ennek tartalma: az államot a „kevesebből- többet” NDK-s elven működtetjük, ami a működési mód átszabásától kb. oly messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

s különösen egy szociális robbanás fenyegetésének árnyékában óvatosan kellene bánni a bizonytalan kimenetelű és hosszú átfutású tervezeteknek minden feltétel nélküli erőltetésével, bármely ideológia – beleértve az ideológiamentesség reformszövetségi és bokrosi ideológiája – hangoztatása mellett is (Soós 2009). Minden reform lényege ugyanis a felülről kezdeményezett, egyberendezett, több év alatt végbevitt és nem utolsó sorban – legalábbis polgári demokráciákban – *a társadalom többségének támogatását bíró*, vagyis egyáltalán nem a törvényhozás pillanatnyi 50% plusz 1 szavazatára építő módosításokat jelenti. Nyilván igaz, hogy nincs változás érdeksérelem nélkül, de például az a Margaret Thatcher által bevezetett megoldás, amikor a munkavállalók mindegyikét – nemcsak a szabad szakszervezet vezetőségét – meg kell szavaztatni ahhoz, hogy a reprezentatív többség véleménye alapján indulhasson csak sztrájk, sok mai bolhacirkusznak elejét vehetné. Hasonlóképpen a kormányzás egészének távlatossága, tartalmi vonásainak ismertsége mellett nem állíthatja senki, hogy az uniós agrárkifizetések mérséklődése „meglepetésként érte” mondjuk a 2014 utáni időszakban.

Mi tehát a teendő? Az előadottak alapján nem osztjuk azt az Amerikából terjedő tévhitet, ami ismét a kormányzati szabályozás feladatában megbukott közszereplők kezébe tenne mértéktelen és ellenőrizetlen hatalmat, például a pénzügyi szervezetek államosításának és a szerződések visszamenőleges módosításának megengedésével (*Wall Street Journal* 2009. március 29.: Geithner pénzügyminiszter terveiről). Egészében véve is, miközben elismerjük a válságenyhítő napi intézkedések szükségességét, óvnánk attól, hogy a máról-holnapra élés a kormányzás tartalmává magasztosuljon. Hasonlóképp óvnánk attól, hogy a nagy bizonytalanságú előrejelzések vitája elvegye a figyelmet a távlatos, bizalomerősítésére alkalmas intézkedések meghirdetése és megvalósítása elől. A távlat szavahihető képviselője a visszaesésből kivezető legbiztosabb út lehet.

Magyarország esetében a valódi kérdés nem az, hogy szükség van-e újabb pénzügyi kiigazításra. Inkább az a valódi kérdés, hogy *mi célból, minek érdekében, milyen technikával és távon és kinek a hasznára* történjenek e lépések. Hisz más az, ha az első, s más ha az utolsó száz nap gazdasági programját készítjük. Más az, ha a „cél a küzdés maga”, s más, ha a cél mondjuk az euró bevezetése, a foglalkoztatás erősítése, a közpénzügyek átláthatóságának megvalósítása, *a tartós és érzékelhető növekedési pályára való ráállás*.

A nemzetközi tapasztaltok szerint nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom hitelt ad-e bizonyos személyeknek és programoknak, hajlandó-e bizonyos célokat magáénak tekinteni, a szereplők mellett a folyamat belátható jó kimenetelében bízni, avagy sem. A sikeres reformok minden esetben erre az önerősítő körre épülnek. Nem az a kérdés például, hogy egyetlen adónem módosításának a költségvetési hatása mekkora, hanem az, hogy kialakul-e a közterhek felhasználásával, célszerű költési szerkezetével összefüggő közbizalom? Megvalósítható-e az egyszerű és mindenkire kiterjedő közteherviselés, a közterhek

valóságos behajtásával? Látható-e, mire megy el a pénz? A gyorsan növekvő országokban bizony működött az a pozitív visszacsatolás, ami az átláthatóbb gazdálkodás – jobb adófejelem – alacsonyabb kulcsok vonalán haladva, nem napok, de nem is évtizedek alatt növekedési tényezővé vált. És ez a válságtól függetlenül, azon túlmutatóan is bizonyára így van. S miközben nem az a kérdés, hogy előbb rosszabbnak kell-e lennie, mielőtt jobb lesz, az azért egyértelmű, hogy áldozatot csak belátható célok érdekében, bizalmi légkörben hoznak millió számra a gazdaság szereplői. Ehhez nyilván szükséges, de nem elégséges feladat a pénzügyi összeomlás, köztük az árfolyam mélyrepülésének megakadályozása.

A kilábalást tehát a rövid- és a közép- és a hosszú távra szóló tervek szerves egymásra épüléséből adódó *többleterőforrások és az ezek táplálta önerősítő, jó körök* alapozzák meg. Például az euró bevezetése olyan középtávú cél lehet, ami a gazdaságpolitika egészének fazont ad. Vagy a szabálykövető költségvetés politika, az áttekinthető, egyszerű és széles bázisú adózás, az állam nem közhasznú feladatainak – mint a köz- és jogbiztonság, vagy épp a környezetvédelem – visszametszése biztosan a kilábalás lépései közé sorolandó. Nem kétséges, hogy a gazdaságélénkítés eszközei közt minden kormány, a szocialista spanyol épp úgy, mint a konzervatív francia él a köztehermérséklés eszközével. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csodaszer, önmagában nem teremt munkahelyet mondjuk képzetlen és a segély kultúrájában felnőtt emberek számára. Mégis, e lépés egy konkrét üzenet mindazoknak, akik munkájukból kívánnak megélni, hogy ha többet keresnek, több marad a zsebükben. Hasonlóképp tudjuk, hogy az oktatás társadalmi- nevelő- szerepének visszaállítása nélkül a munka becsülete és a munkára foghatósághoz nélkülözhetetlen társas készségek elsajátítása széles rétegek számára nem fog „magától” menni, utóbbiak foglalkoztatását pedig az állami segélyek aligha oldják meg.⁷

Ha a válság oka nem a pénzhiány, hanem a bizalmatlanság, akkor a legfőbb feladat éppenséggel a hosszabb távon is hathatós szerkezeti átalakítások elsőségeinek biztosítása, az oda vezető középtávú intézkedések megalapozása – mondjuk a jól előkészített és több évre érvényes, egymásba fonódó költségvetési- és adólépések⁸ – valamint a tűzoltó intézkedések által vélhetőleg elkerülhetlenül okozott kár minimalizálása. Ennek érdekében lehetséges és szükséges is a

⁷ Például azért, mert a munkaadó inkább kifizeti az érintettnek, csak ne rontsa a levegőt a cég kapuin belül.

⁸ Nyilván semmi értelme annak, ha az elmúlt évek- és a 80-as évek- gyakorlata szerint olyan adóátrendezésekkel próbálkozunk, amelyek „nem érintik a költségvetési egyenleget”, illetve olyan költségvetési lépésekbe bonyolódunk, amelyeknek „nincs közvetlen adó és járulékvonzata”, mert mindezek csak a bizonytalanságot erősítik. Igaz, tudjuk (Sajó, 2008, Mihályi, 2008) hogy e butaságnak tűnő kétértelműségek és homályos, végrehajthatatlan szabályok a közigazgatás és a vele egybefonódott politikai és vállalkozói érdekcsoportok szempontjait szolgálják.

könnyen ellenőrizhető, egyben konkrét hatású lépések megtétele, a mikro- és kisvállalkozásokat ellehetetlenítő szabályörvény felszámolása, a hihető és betartható pénzügyi tervezés és az ezen alapuló adóbehajtás mindennapos tétele. A jó hír e tekintetben az, hogy a legnehezebb feladatokat, mint épp az államadósság GDP-hez mért arányának és a deficitnek a csökkentését egy sor ország megoldotta. Ha ugyanis növekszik a gazdaság, és nem csinálunk új adósságot, ez önmagában is kitörést jelent az ördögi körből. Ha nő a teljesítmény, önerősítő jó körök jönnek létre.

Néhány következtetés

Ebben az esszében megkíséreltük, hogy a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közti megrázkódtatásából a reálgazdaságra adódó hatások közül a legfontosabbakat bemutassuk. Mivel a közgazdaságtan az arányok művészete és feladatai közé tartozik mind a diagnózis, mind a terápia megfogalmazása, az írás elején azt a közkeletű kérdést vizsgáltuk meg, hogy újra eljött-e a Nagy Válság, és erre tagadó választ adtunk. A második részben Magyarország gondjait taglalva rámutattunk azok hosszú távú és szerkezeti voltára. Mivel ezek nem a világ pénzügyi rendszeréből származtak, ezért a gazdaságpolitika akkor lesz hathatós és társadalmilag felelős, ha e hosszú távú nyavalyák megoldását nem rendeli alá a világ pénzügyi piacain megjelent pánikra való reakcióknak. Miközben a nemzetközi környezet romlásához konjunktúra-politikailag is alkalmazkodni kell, a kiutat *a bizalom visszaszerzése, nem a pénz gazdaságba pumpálása* jelenti⁹. Utóbbi távlatos, felelős, hiteles és a korábbi évekkel szembeforduló, vagyis szakszerű gazdaságpolitikával oldható meg. Ennek lényege az, hogy van iránytűje, hosszabb távú célrendszere, egyértelmű és a világ működő részét jellemző értékválasztása és ehhez kötődő, abba az irányba vivő középtávú stratégiája. Utóbbi nem a népgazdasági, hanem az üzleti terv értelmében és tartalmával fogalmazható meg, vagyis az egyes intézkedésekhez mértékeket, pénzeket és felelősöket (!) is rendelve. Jellemzője ennek, hogy előzetes és – a folyamatban rendszeresen különféle távra – utólagos *hatásvizsgálatok* születnek. Ilyenre a jogalkotástól az adóbehajtásig, az egészségügytől az agrártámogatásig terjedő körben szükség lenne, bár a gyakorlatban sosem volt erős, az elmúlt évtizedben meg végleg feledésbe merült. Ettől még akár meg is lehetne próbálni, hiszen ekképp a döntéshozók folyamatos visszajelzéseket kapnának arról, nincs-e kátyú a kijelölt úton.

⁹ A bizalom alapozza meg a megtakarítást, főleg a háztartások körében, ami nélkül a beruházásoknak nincs fedezete. A bizalom teszi hitelessé a hosszú távú – nyugdíj- és egészségbiztosítási és más előtakarékosági – takarékoskodási formákat támogató adókedvezményeket, illetve az ezekbe történő tömeges befektetést is.

Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelenti a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszerként jelentenek, nem pedig öncélt. A változások címzettje és haszonélvezője pedig az egész társadalom lesz, mint a sikeres államokban tapasztalhattuk a korábbi válságok elmúltával, akár évtizedes távlatban.

Irodalom

- Bod Péter Ákos (2008): Reform? Magyar Szemle, 17. évf. 4–5.
- Csaba László (2009): Hungary: a Janus-faced success story. In: Fosu, A. (szerk): Country Role Models for Economic Success. New York: UNU Press (megjelenés alatt, előzetes változata olvasható a WIDER intézet honlapján: www.wider.org)
- Eatwell, J.(2007): Risk assessment and systemic risk. In: Estrin, S. – Kolodko, G.W. – Uvalic, M.(eds): Transition and Beyond. New York Palgrave.
- Eichengerren, B. (2001/2003): Nemzetközi pénzügyi válságok – mit tehetünk ellenük? Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Györfly Dóra (2009): Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. Pénzügyi Szemle, 54. évf. 2.
- Hayek, F. A (1974/1995): A tudás látszata. In: Hayek, F. A: Piac és szabadság. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kindlerberger, Ch. (1978/2005): Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises. 5. Kiadás. New York: Wiley.
- Krugman, P. (1998): Depression economics returns. Foreign Affairs, Nov-Dec.
- Lámfalussy Sándor (2000/2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lucas, R. A. (1976): Econometric policy evaluation: A critique. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, vol.1.no.1.pp 19–46.
- Mihályi Péter (2008): Miért beteg a magyar gazdaság? Budapest HVG Kiadó.
- Muraközy László (szerk) (2009): A jelen a jövő múltja. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Navratil Ákos (1942/2008): Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban (Szerk. és bev. Hild Márta). Budapest. Aula Kiadó, 303–329. old.
- Olson, M. (1982/1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sajó András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. szám
- Shin, H.–S. (2009): Reflections on Northern Rock: The bank run that heralded global financial crisis. Journal of Economic Perspectives, vol. 23.1.101–119.p.

- Soós Károly Attila (2009): Mind Gyurcsány, mind a Reformszövetség javaslatai derresztőek. Varga F.I interjúja. Menedzsment Fórum, márc. 9. elérhető: www.mfor.hu
- Swan, P.(2009): The political economy of the subprime crisis: Why subprime was so attractive to its creators? *European Journal of Political Economy*, vol. 25.1.124–132.p.